

סוף טומאה לצאת

א. פתיחה

בדרך כלל, מחיצה שלימה חוצצת בפני טומאת אוהל. כלומר, מת שנמצא בחדר פנימי אינו מטמא את מה שבחדר החיצוני בטומאת אוהל, במידה ויש מחיצה שלמה ביניהם. לכן, אפשר להציל דבר טהור מטומאת אוהל על ידי סגירת הדלת שבין שני החדרים. אולם, מהמשנה באהלות (א:י) עולה מקרה חריג שבו אפילו מחיצה שלמה אינה חוצצת בפני טומאת אוהל, דהיינו 'סוף טומאה לצאת'. הדין של 'סוף טומאה לצאת' קובע שהדלת שהמת עתיד לצאת בה אינה חוצצת בפני הטומאה. לכן, המחיצה אינה מועילה אפילו כאשר היא שלמה, וכל הנמצא תחת תקרת החדר השני נטמא בטומאת אוהל למרות שישנה מחיצה שלמה עם דלת סגורה ביניהם. יש לשאול, כיצד יש להבין את הדין הזה?¹ קיימות שתי הבנות בסיסיות:

א. הרחבה של טומאת אוהל – ייתכן שההיטמאות נובעת מכך שהדין של סוף טומאה לצאת מהווה פריצה הלכתית במחיצה. מאחר שהמת אמור לצאת דרך מחיצה זו, מבחינה הלכתית מתייחסים אל המחיצה כאילו היא פרוצה ואין ביכולתה לחצוץ,

1 שאלה זו נוגעת לטיב הדין, ולא לטעמו. אולם, לו היינו רוצים להתייחס לטעם הדין, היה ניתן לומר שדין סוף טומאה לצאת מבוסס על חיוב הקבורה. כלומר, מכיוון שחייבים לקבור את המת נקבעת טומאה בדרך יציאתו. תיתכן נפק"מ לאור סברא זו, דהיינו סוף טומאה לצאת בגויים. מכיוון שאין חיוב בסיסי מן התורה לקבור אותם (עיין בגיטין סא. וברושלמי נזיר ז:א), ייתכן שלא חל לגביהם הדין של סוף טומאה לצאת. אולם, מכל מקום גזרו לקבור אותם משום דרכי שלום (גיטין סא, רמב"ם הל' אבל יד:ב). כיוון שכך, אולי יש לוותר על נפק"מ זו, או אולי יש להבחין בין חיוב עקרוני לבין חיוב מפני דרכי שלום. בכל אופן, הטעם המוצע קשה לאור המשנה (אהלות ה:ו) המצוטטת להלן, שלפי הר"ש והרע"ב (על אתר), עוסקת בסוף טומאה לצאת בחצאי זית, ולכאורה אין חיוב קבורה בפחות מכזית. עיין במשנה למלך (הל' אבל יד:בא ד"ה אשר ע"כ) וש"ת יביע אומר (חלק ג' י"ד כב:יט) לגבי חיוב קבורה בפחות מכזית.

יש מקום להסתפק במת שאינו עתיד להתפנות, כמו במצגות קבועות של חלקי בני אדם המטמאים הנמצאים בקופסה במוזיאון. האם מותר לכהנים להיכנס לאותו חדר, או שמא יש בעיה של סוף טומאה לצאת? כמו כן, יש מקום לדון במצגות שאינן קבועות וחלקי המת אכן יצאו משם אך לא לצורך קבורה – האם לגביהן שייך לומר סוף טומאה לצאת? נשאלתי שאלה זו וחיפשתי מקורות שדנים בה אך לא עלו בידי.

וממילא המת מטמא את החדר השני **בטומאת אוהל**. כך עולה מדברי רבינו חננאל (ביצה י') שכתב: "שכל פתח העומד להפתח, כפתוח דמי".

ב. **טומאה עצמאית** – מדובר בטומאה מחודשת ומיוחדת שאינה קשורה לטומאת אוהל רגילה. כלומר, **מתחדשת טומאה** תחת התקרה שעומדת מאחורי הדלת אשר המת אמור לצאת בה. גישה זו בוקעת ועולה מתוך דברי רש"י במספר מקומות.² ישנה גם אפשרות שלישית, שהיא אולי אפשרות ביניים.

ג. **קבר** – מדברי הרמב"ם (פיהמ"ש על אתר, הל' טומאת מת ז:א) נראה שמדובר **בטומאה הדומה לטומאת קבר המת**.³ קבר הוא מבנה המכיל את המת, ולמרות שהוא סגור אינו חוצץ בפני הטומאה – הקבר מטמא מעליו באוהל ומצדדיו במגע.⁴ באופן דומה, בית שסגור עם מת בתוכו הופך להיות חפצא המטמא כשלעצמו, ודלת הבית שוב איננה חוצצת בפני הטומאה.

ב. טומאת כהנים

נחלקו הראשונים האם כהנים מוזהרים על סוף טומאה לצאת, כפי שהם מוזהרים על טומאת מת רגילה. הר"ף (הל' טומאה (מנחות) דף ב.) והרא"ש (הל' טומאה (מנחות) סי' ט) – וכמו כן הר"י מיגש (ש"ת קע"ז) והטור (יר"ד שני"א) – סבורים שכהנים מוזהרים על טומאה זו. לעומת זאת, התרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' כ"ד) כתב שאין כהנים מוזהרים על טומאה זו.

2 יש לציין שרש"י סותר עצמו בתוקף הדין של סוף טומאה לצאת, אבל שני הפירושים מצביעים על הבנה ב'. מדבריו בביצה (ביצה י. ד"ה כולם טמאים, חולין קכה: ד"ה טומאה בתוכה הבית טמא) משתמע שדין זה הינו גזירת חכמים, אבל במקומות אחרים (ביצה לח. ד"ה בדאורייתא, עירובין סח. ד"ה כולן טמאים) הוא מסביר שמקורו בהלכה למשה מסיני. אולם, למרות הפער בין שני ההסברים – אם דין זה הוא מדאורייתא או מדרבנן – משניהם ניתן להבין שמדובר בטומאה חדשה, ולא בהרחבה של טומאת אוהל. עיין גם בדברי הר"ש (אהלות ג:ו) שכתב: "גזרו חכמים טומאה על מקום שהוא דרך יציאת טומאה, שסופו של מת לצאת דרך שם". הגר"ד סולובייצ'יק (אגרות הגר"ד עמ' רפ"א ד"ה במשך) הבין כדבר פשוט שטומאה זו מדרבנן בלבד.

3 עיין ברמב"ם (הל' טומאת מת ז:א), שהדין מופיע בתוך הלכה שעוסקת בדין קבר. יש לציין שששתמע מדבריו שמדובר בדין דאורייתא, למרות שהדבר לא מצויין במפורש.

4 עיין בשיעורים העוסקים ב"טומאת מת וקבר", ר'טומאת אוהל".

על פני הדברים, יש לתלות את השאלה הזאת בהבנת סוף טומאה לצאת.⁵ כהנים מוזהרים אך ורק על טומאת מת.⁶ לכן, לפי הדעות שזוהי הרחבה של טומאת מת, ממילא כהנים יהיו מוזהרים על טומאה זו. ואילו לאלו שסבורים שהיא טומאה חדשה ייתכן שאין איסור לכהנים להיטמא בטומאה מדין סוף טומאה לצאת.

אולם, ייתכן שהסובר שדין 'סוף טומאה לצאת' הינו הרחבה של טומאת מת מצמצם את דבריו לרובד הדרבנן. כלומר, מדאורייתא המחיצה אכן קיימת בשלמותה. אם כן, כהנים לא יהיו מוזהרים על טומאה זו, מכיוון שמדובר בגזירה מדרבנן ואין להקיש ממנה לרובד האיסור לכהנים.⁷ במידה ונבין ככה, הרי שאין ראיה להבנה שמדובר בהרחבה של טומאת מת, שהרי דין סוף טומאה לצאת אינו אלא גזירה מדרבנן, ויתכן שנקל באיסור לכהנים אף אם מדובר בטומאת מת. אולם, יש לציין שהרמב"ם (הל' אבל ג:ג) סבור שגם על טומאת מת מדרבנן כהנים מוזהרים.⁸

ג. שער העיר

תרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' כ"ד) דן במקרה שמהווה הרחבה של סוף טומאה לצאת. במקרה הזה, יש מת בעיר במקום כלשהו, שאיננו מקורה ואין על גביו אוהל, ועתיד לצאת דרך שער העיר. תרומת הדשן מביא דעה שלפיה הנמצא תחת התקרה שבולטת משער העיר נטמא מדין סוף טומאה לצאת.⁹ הרמ"א מביא דעה זו, וכותב:

יש מחמירין לכהנים לילך דרך שער העיר, שסוף טומאה לצאת משם. ויש מתירין, והמקיל לא הפסיד במקום שלא נהגו להחמיר.
(רמ"א יורה דעה שעא:ד)

-
- 5 לחילופין, אפשר גם לתלות אותה בהבנת איסור טומאה לכהנים, כמו שעשינו בשיעור בנושא "איסור טומאה לכהנים".
 - 6 עיין בשיעור בנושא "איסור טומאה לכהנים".
 - 7 עיין לעיל בהערה 2 שציינו שרש"י סותר את עצמו ביחס לתוקף הדין.
 - 8 להלכה למעשה, מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א סבור שאפשר לצרף את דברי התרומת הדשן כסניף להקל במקרים מסויימים.
 - 9 למען האמת, הפתחי תשובה (י"ד שעא:ח) מביא את המהר"ט (ח"א סי' צ"ו) שסבור שלא מדובר בסוף טומאה לצאת אלא בגזירה אחרת.

ניתן לתלות את השאלה הזאת בהבנות שונות בסוף טומאה לצאת. ההבנה של הרחבה של טומאת מת בנויה על כך שהמחיצות מתבטלות וממילא החדר השני מיטמא **בטומאת אוהל**. אמנם, במצב הזה אין מחיצה ואין אוהל מעל המת. כיוון שכך, לפי ההבנה שסוף טומאה לצאת הוא הרחבה של טומאת מת, **אי-אפשר לטמא את הנמצא תחת תקרת שער העיר שהרי אין טומאת אוהל**,¹⁰ וכך כותב הגר"א בהסבר דעת המתירים:

ולא אמרינן שסוף טומאה לצאת אלא תחת אוהל א'.

(ביאור הגר"א שם סק"ט)

לעומת זאת, אם נבין שסוף טומאה לצאת הוא דין מיוחד של טומאה מיוחדת, הרי שקיומו איננו תלוי בטומאת אוהל בכלל ואין צורך באוהל מעליו.¹¹ אולם, מסברא ניתן להתיר טומאה כזאת לכהנים מ'מה נפשך'; כלומר, האוסר טומאה זו לכהנים בהכרח סותר את עצמו מסברא. זאת משום שהראינו בסעיף הקודם שניתן לאסור סוף טומאה לצאת לכהנים אם סבורים שמדובר באיסור של הרחבה של טומאת מת מכיוון שכהנים אסורים רק לטומאת מת. עם זאת, נראה שאי-אפשר לקבל את קיומה של טומאה כזו בשער העיר אם מבינים את דין סוף טומאה לצאת כהרחבה של טומאת מת. יוצא, שמצד אחד, אם אוסרים סוף טומאה לצאת לכהנים אז חייבים לומר שהוא בנוי על טומאת מת. מאידך, קיומו של סוף טומאה לצאת בשער העיר אינו מסתדר עם ההבנה של הרחבה של טומאת מת.¹²

-
- 10 לכאורה אותה טענה נכונה גם להבנת הרמב"ם, שמדובר בטומאת קבר. כלומר, אם דין סוף טומאה לצאת בנוי על טומאת קבר, הרי שכאן אין מבנה של אוהל מעל המת ואין לומר שקיים קבר המת. אמנם, תרומת הדשן עצמו מצטט את דעת רש"י בעירובין (סח. ד"ה כולן טמאים) שדין סוף טומאה לצאת הוא הלכה למשה מסיני "וטעמא ליכא", ולכן מציע תרומת הדשן שאין לך בו אלא חידושו ואין לטמא במקרה זה.
- 12 לאור זאת, לכאורה קשה על הדעה המובאת בתרומת הדשן וברמ"א שיש בעיה לכהנים. אך ייתכן שלפי שיטה זו יש להבין את איסור טומאה לכהנים אחרת, כפי שביארנו בשיעור בענין "איסור טומאה לכהנים" בסעיף על 'סוף טומאה לצאת'. בכל אופן, להלכה למעשה משתמע מהרמ"א שיש לאסור במקום שנהגו להחמיר, אבל החכם צבי (סי' ק"ג) הוכיח מהמשנה באהלות (יא:א) שאין איסור וכתב שהמחמירים "טועים בדבר משנה".

ד. הצטרפות כחצי זית

במשנה באהלות (י:ח) מדובר בשני חדרים הפתוחים לבית באמצע, ובכל אחד מהם יש כחצי זית מן המת. קובעת המשנה ששני חצאי זית מצטרפים לטמא את הבית ביניהם, אך החדרים עצמם אינם מיטמאים מכיוון שבכל אחד מהם אין כזית מן המת, דהיינו מטמא שלם. הר"ש והרע"ב (על אתר) מעמידים את המשנה במקרה שבו דלתות החדרים סגורות אך הבית שביניהם נטמא משום 'סוף טומאה לצאת'.¹³

ה'סדרי טהרות' (על אתר) מקשה על פירוש הר"ש והרע"ב שפירשו שמדובר בסוף טומאה לצאת. לכאורה, כחצי זית של מת אינו מוגדר כ'מטמא'. אם כן, מקשה ה'סדרי טהרות' מניין לנו שגם ביחס לחלקים מן המת שאינם מטמאים נאמר הדין של 'סוף טומאה לצאת'? לכאורה הדין של 'סוף טומאה לצאת' מבוסס על הרחבת והגדרת מקום הטומאה, אבל אם החדרים הצדדיים אינם מוגדרים כמקום של טומאה – כיצד ייתכן שהטומאה יוצאת מהם?¹⁴ ניתן לתרץ שלדעת הרע"ב והר"ש כלל לא מדובר על דין הרחבת טומאת מת, אלא מדובר בהיטמאות מחודשת ועצמאית. כיוון שכך, אף ביחס לחדרים שאינם מוגדרים כמקום טומאה בעצמם, ניישם את הדין של 'סוף טומאה לצאת'.

ה. מזדרונות בתי חולים

הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה ח"א סי' ע"ב) דן בפיתרון אפשרי שהעלה הרב לוי יצחק הלפרין כדי להציל את הכהנים מלהיטמא, מדין סוף טומאה לצאת, במזדרונות בתי החולים. אפילו בבתי החולים אשר כבר אורגנו ותוקנו כדי להנצל מבעיות אחרות של טומאת מת, נותרה הבעיה של סוף טומאה לצאת מכיוון שמוציאים את המתים בעגלות דרך המזדרונות. לפיכך, העלה הרב הלפרין פיתרון לפיו יוציאו את המתים אך ורק בארון

13 מנגד, הרמב"ם (פיה"מ על אתר) מפרש את המשנה כפשוטה ואינו מזכיר שהדלתות סגורות. יוצא שלפי הרמב"ם מדובר בדין באוהל המת רגיל ולא בסוף טומאה לצאת. עיין בהערה הבאה.

14 לפי פירוש הרמב"ם (שם) שאף הלתות פתוחות, כנראה שצריכים להסביר שהפתח אינו מגדיר את החלל כאוהל אחד ממש. אם היה נחשב אוהל אחד ממש, אזי אף החדרים הצדדיים היו טמאים, והרי נאמר במפורש במשנה שהם טהורים. אלא, רואים את החדרים הצדדיים כחלק מן החלל הפנימי, למרות שהחלל הפנימי אינו חלק מהחדרים הצדדיים. עיין בעירובין (ח) שמוזכר שם מודל דומה שבו חצר קטנה נחשבת חלק מהחצר הגדולה, למרות שהגדולה אינה חלק מהקטנה, ועיין בשיעור בעניין "טומאת אוהל", בנושא 'ביב שהוא קמור'.

מיוחד שעשוי מחומר שאינו מקבל טומאה ובנוי בצורה מיוחדת, וכן שיוציאו את המת מהארון מחלקו התחתון מבלי לפגוע באוהל החוצץ. כאמור, המטרה הסופית היא להוציא את המתים ללא בעיה של סוף טומאה לצאת על ידי כך שאף ביציאתו מהחדר נמצא המת בתוך אוהל שחוצץ בפני הטומאה, וממילא טומאה לא יוצאת מהחדר ואין כאן דין סוף טומאה לצאת מלכתחילה.

הגרש"ז הקשה מספר קושיות על הצעה זו, אך נתמקד באחת מהן שנוגעת לדיון שלנו. הגרש"ז (שם סעיף א' ד"ה ו"ל) מתקשה בפתרונו של הרב הלפרין מכיוון שאפילו אם המת יצא באוהל המת, הרי שלמעשה המת יצא למזדרון. בכך, אומר הגרש"ז, הדין של סוף טומאה לצאת קובע שכל השטח אשר המת עתיד לצאת בו נטמא בוודאות. כלומר, כל השטח כמידת המת הינו טמא עכשיו מפני שהמת יצא בו בעתיד, ולכן אסור לכהנים להימצא שם. בנוסף, השטח הזה מטמא את כל המזדרון בטומאת אוהל מכיוון שהאוהל אינו נמצא תמיד כדי לחצוץ בפניה.¹⁵

בקושייתו של הגרש"ז גלומה הבנה די קיצונית בדין סוף טומאה לצאת. ברמה אחת, ברור שהוא חייב להבין שלא מדובר בטומאת מת או טומאת אוהל וכדומה מכיוון שהמת נמצא באוהל שחוצץ בפני הטומאה. לכאורה, מדובר בטומאה חדשה. ברמה שניה, מדובר בטומאה חדשה שפועלת בצורה די מיוחדת, כפי שהסביר:

כל זמן שיש זית של טומאה אשר סופו לעבור דרך הבית רואין אותו מעכשיו כאילו כל השיעור כבר נמצא ממש בתוך הבית.
(מנחת שלמה ח"א סי' עב: א ד"ה בענין סוף)

כמובן, אפשר להבין שמדובר בטומאה חדשה גם אם לא נקבל את חידושו של הגרש"ז, אבל בכל אופן ברור שדבריו מבוססים על הבנה של טומאה חדשה.¹⁶

15 העובדה שלפי הגרש"ז ישנה גם טומאת אוהל בזה לכאורה מצביעה על כך שזוהי הרחבה של טומאת מת, אך קשה מאד לקבל את דבריו.

16 יש לציין שהגרש"ז לומד את ההרחבה המשמעותית הזו מפירוש הר"ש למשנה באהלות (י:ח) שעסקנו בו לעיל. בכל מקרה, צ"ע איך הגרש"ז יסביר את דעת המקילים ביחס לשער העיר, שהרי לדעתו בוודאי יש לטמא מכיוון שהטומאה עתידה לעבור בדרך זו, ומן הסתם הגרש"ז לא אסר.